

‘सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग’ कथामा प्रगतिवाद

माया घिमिरे

उपप्राध्यापक, राममणि बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही

इमेल : ghimiremaya26@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख पारिजातद्वारा लिखित ‘सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग’ कथामा वर्गीय भेद, शोषण, उत्पीडन र वञ्चितीकरणको प्रयोजनजस्ता चारओटा विषयगत शोध्यसमस्याको विश्लेषणमा केन्द्रित छ। प्रगतिवाद विश्वसाहित्यका सन्दर्भमा बहुचर्चित मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनमा आधारित सिद्धान्तका रूपमा परिचित छ। यसले कलासाहित्यलाई आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक प्रतिबिम्बनका रूपमा स्विकार्दै सर्वहारा वर्गको मुक्तिका लागि क्रान्तिलाई हतियार ठान्दछ। यसभित्र सबै प्रकारका विभेदका कारण अन्यायमा परी दमित, शोषित, पीडित हुन पुगेका सबै उत्पीडित तथा अधिकारबाट वञ्चित अटाउन सक्ने भए पनि यस अध्ययनमा समाजमा विद्यमान वर्गभेदका कारण शोषित, दमित, पीडित र अधिकारबाट वञ्चित निम्न वर्गीय श्रमिकको अवस्था र लेखकीय विचारधाराको विश्लेषण गरिएको छ। वर्गसङ्घर्षलाई आधार मानेर विश्लेषण गरिएको यस कथामा वर्गीय दृष्टिले सत्तासीन शासक वर्गको प्रभुत्वका कारण बुढो ज्यामीजस्ता निम्न वर्गीय श्रमिक भेदमा परी दमित, शोषित, पीडित भई अधिकारबाट समेत वञ्चित भएको निष्कर्ष निकालिएको छ। यस अध्ययनमा सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय पद्धतिबाट गरिएको छ र पाठविश्लेषणमा आधारित गुणात्मक पद्धतिका माध्यमबाट अर्थापन भएको छ। अध्ययनमा समाजमा विद्यमान सामन्तवादी प्रवृत्तिका विरुद्ध श्रमिकहरू सङ्गठित हुनुपर्ने विषयलाई जोड दिँदै कथाका साक्ष्यका माध्यमबाट प्रगतिवादी चेतना पुष्टि भएको छ। सम्बोधित शैलीमा लेखिएको यस कथामा शोषित तथा उत्पीडित पात्र बुढो ज्यामीमा प्रतिरोधको भावना रहेको छैन तापनि लेखकीय विचारधारा श्रमिक र सङ्गठनमैत्री रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

शब्दकुञ्जी : उत्पीडन, वञ्चितीकरण, वर्गभेद, शोषण, सामन्तवाद।

विषयपरिचय

पारिजातको 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथा सडक र प्रतिभा (२०३२) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ। उनका पूर्वार्ध चरणका कथाहरूमा अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी चिन्तनका साथै वर्गसङ्घर्ष, शोषण र दमन सशक्त र सबल बनेर आएको छ। उनका यस प्रवृत्तिका कथा प्रगतिवादी चिन्तनका दृष्टिले पनि महत्त्वपूर्ण छन्। यस अध्ययनमा उक्त कथालाई मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादमा आधारित प्रगतिवादी दर्शनका आधारमा वर्गीय भेद, शोषण, उत्पीडन र वञ्चितीकरणका सन्दर्भबाट विश्लेषण गरिएको छ। सामन्तवादी सत्ताको दमनकारी नीतिका कारण कथाका पात्रहरू केकस्तो अवस्थामा र कसरी वर्गीय भेद, अन्याय, अत्याचार र शोषणमा परी उत्पीडित हुन पुगेका छन् भन्ने मूल समस्यामा यो लेख केन्द्रित छ। यही समस्याको समाधान गर्नु नै यस लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ।

कथामा प्रगतिवाद र त्यसको विश्लेषणका मानक वर्गीय भेद, शोषण, उत्पीडन र वञ्चितीकरणका साथै प्रस्तुत कथालाई प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पक्षका आधारमा विश्लेषण गरिने यस लेखले 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथाका माध्यमबाट भावी अध्येताका लागि मार्गनिर्देश गर्दै प्राज्ञिक उद्देश्यको परिपूर्ति गरेको छ। 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथालाई प्रगतिवादमा केन्द्रित भई अध्ययन गर्नु यस लेखको क्षेत्र हो भने अन्य विषयमा प्रवेश नगर्नु यसको सीमा हो।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा उठाइएका शोध प्रश्नहरूको तथ्यपूर्ण, वस्तुनिष्ठ र प्रामाणिक समाधानका लागि सामग्री सङ्कलन गर्न मूलतः प्राथमिक र द्वितीयक दुवै प्रकारका स्रोत उपयोगमा आएका छन्। प्राथमिक स्रोतको रूपमा पारिजातको 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथालाई आधार सामग्रीका रूपमा लिइएको छ भने द्वितीयक स्रोतअन्तर्गत प्रगतिवादसँग सम्बन्धित चिन्तन र 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथासँग सम्बन्धित भई गरिएका अध्ययन, अनुसन्धान, विभिन्न पुस्तक, पूर्वकार्यहरू, शोध तथा अनुसन्धानात्मक लेखरचना, पत्रपत्रिका, इन्टरनेटबाट प्राप्त सामग्रीलाई प्रयोग गरिएको छ। प्रस्तुत लेखमा सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पर्याधारमा केन्द्रित छ। गुणात्मक अनुसन्धान पद्धति र पाठविश्लेषणकेन्द्री ढाँचामा तयार गरिएको यस लेखको अर्थापन व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको उपयोगमा केन्द्रित छ। यसका साथै अध्ययनमा शोध प्रश्नहरूसँग सम्बन्धित भई कथारचनाको पृष्ठभूमिको सन्दर्भलाई समेत आधार मानी विश्लेषण गरिएको छ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रगतिले चलायमान हुनु वा गतिशील हुनु भन्ने अर्थ बोध गराउँछ भने प्रगतिवादले मार्क्सवादबाट प्रभावित साहित्य सिद्धान्त भन्ने अर्थ बोध गराउँछ। यो विश्वसाहित्यको बहुचर्चित साहित्य सिद्धान्त हो। यो मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी जीवनदर्शनबाट प्रभावित छ। मार्क्सको आधार र अधिरचनासम्बन्धी मान्यताले सामाजिक यथार्थलाई बुझाउँछ। यस दर्शनले साहित्यलाई अधिरचनाका रूपमा व्याख्या गर्दछ। साहित्यका सन्दर्भमा प्रगतिवादले मानव जीवनको भौतिक तथा आर्थिक विकासमा विशेष जोड दिन्छ। प्रकृति र सामाजिक जीवनको व्याख्या र विश्लेषणमा मार्क्सवादले द्वन्द्वात्मक तथा ऐतिहासिक भौतिकवादलाई आधार बनाएको छ। यही भौतिकवादी दर्शनबाट प्रभावित तथा अनुप्राणित सिद्धान्त

प्रगतिवादी सिद्धान्त हो । यस्तो साहित्यले मानव समाजको इतिहासमा वर्गसङ्घर्षका स्वरहरू अभिव्यक्त गर्दै हिंसा, दमन, उत्पीडन, शोषण र अत्याचारको विरोध गरी समतामूलक समाजको अपेक्षा गर्दछ । यसका साथै यस्तो साहित्यले मानव समाजको इतिहासका आधारमा वर्गसङ्घर्षका स्वरहरू अभिव्यञ्जित गर्दै सर्वहारा वर्गको पक्षपोषण गरी शोषण, दमन, अन्याय, उत्पीडन र अत्याचारको विरोध गर्दै विद्रोह तथा आमूल परिवर्तनकारी क्रान्तिको आह्वान गर्दछ । वर्गविभक्त समाजमा कलासाहित्य पनि वर्गीय हुन्छ र यस्तो साहित्यमा सामन्तवादी समाजमा विद्यमान व्यवस्थाको विरोध गर्दै समाजलाई यथास्थितिबाट परिवर्तन गराउने सोच रहेको हुन्छ । मार्क्सको भनाइअनुसार आधारले नै स्वरूपको निर्माण गर्छ तथा अधिरचनाले आधारमा निहित वर्गविभेदलाई सुरक्षा दिने काम गर्छ (उप्रेती, २०६९, पृ. १६४) । आधारले पुँजीवादी संरचनाको समाजमा उत्पादन प्रक्रिया र त्यससँग आबद्ध वर्गसङ्घर्षलाई बोध गराउँछ भने अधिरचनाले विश्वविद्यालय, मिडिया जस्ता समाजका संस्थागत स्वरूपलाई बुझाउँछ । उनले आर्थिक ढाँचाको आधार तत्त्वलाई नियामक मानेर आधारमा आउने परिवर्तनसँगै अधिरचनामा पनि परिवर्तन आउँछ र त्यसले कलासाहित्यमा पनि अन्तरवस्तुलाई प्रभाव पारेको हुन्छ भन्दछन् । यसले समग्र साहित्यलाई सामाजिक जीवनको मूर्त रूप मान्दै विशुद्ध मानवीय उपलब्धिका रूपमा स्वीकार गरेको छ । मार्क्सवादले समाज र जीवनको व्याख्या भौतिकवादका आधारमा गर्दछ भने ऐतिहासिक भौतिकवादले परिवर्तनशील सामाजिक विकासलाई उत्पादन शक्ति र उत्पादन सम्बन्धका आधारमा विश्लेषण गर्दछ ।

मार्क्सवादी दृष्टिमा पुँजीवाद उत्पादनका साधनमा पुँजीपतिको स्वामित्व रहेको श्रमिकहरूको श्रमको शोषणमा आधारित व्यवस्था हो । पुँजीवादी समाजको विश्लेषणका क्रममा मार्क्सले यसको गतिशील र पतनशील दुवै अवस्थाको विश्लेषण गरेका छन् । यसमा उत्पादनका साधनको निजीकरण हुँदा श्रमिकको शोषणमा तीव्रता आई समाजमा वर्ग विभाजन हुने अवधारणा मार्क्सको रहेको छ । शोषणको यही प्रवृत्तिका कारण समाजमा वर्गद्वन्द्वको अवस्था सिर्जना हुन्छ (भट्टराई, २०७७, पृ. २६) । यही वर्गद्वन्द्वको अवस्थाले समाजमा वर्गीय भेद सिर्जना गर्दछ । यस अवस्थामा उत्पादनका साधनमा पहुँच हुने मालिक(शोषक) र पहुँच नपुग्ने श्रमिक (शोषित) हुन्छन् । यसरी मार्क्सवादले वर्गलाई सामाजिक उत्पादनको इतिहाससँग जोडेर हेरेका छन् । वर्गीय समाजमा आर्थिक अभाव, निमुखा पात्रको जीवनभोगाइ, राज्यका केन्द्रीय अवयवसँगको पहुँचको अवस्था, शोषण, दमन, उत्पीडन र समान अवसरबाट वञ्चित हुने अवस्थाको चित्रण गर्दा वर्गीयता बढी मुखरित भएको हुन्छ । यो संसार वर्गीय छ, यसकै कारण वर्गीय उत्पीडन छ र नै यो संसार कुरूप छ त्यसैले यसलाई बदल्नुपर्छ भन्ने विचार माओले राखेका छन् (पाण्डेय, २०७३, पृ. १६०) । उनले यो दायित्व कलासाहित्यको पनि हो भन्दै प्रगतिवादी साहित्यले उत्पीडित तथा श्रमिक जनताको हित गर्नुपर्दछ भन्दछन् । प्रगतिवादी साहित्यले एउटा वर्गको पक्ष लिने र अर्को वर्गका विरुद्ध विद्रोह गर्ने मात्र होइन, यसले त नवीन समाज सिर्जनाका निम्ति सहयोग पनि गर्दछ । युग निर्माणका असङ्ख्य श्रमजीवी तथा शोषित उत्पीडित जनताको न्यायिक सङ्घर्ष र उनीहरूको सुन्दर भविष्यलाई निर्देशित गर्दछ (प्रधान, २००८, पृ. ४२) । यस्तो साहित्यले शोषक, सामन्त तथा उत्पीडक वर्गप्रति घृणाको भाव व्यक्त गर्दै शोषित, पीडित वर्गको पक्षपोषण गर्दछ । यस्तो साहित्यमा द्वन्द्वात्मक भौतिकवादका आधारमा जीवन जगत्को व्याख्या गर्दै

किनारीकृत, शोषित, पीडित तथा निम्न वर्गप्रति सहानुभूतिको भाव व्यक्त गरिएको हुन्छ। मार्क्सवादको दार्शनिक धरातलमा प्रगतिवाद अडिए पनि प्रगतिवादी साहित्यको स्रोत भने सामाजिक यथार्थवाद नै हो। समाजमा व्याप्त वर्गीय, लिङ्गीय, जातीय भेद, शोषण, दमन, उत्पीडनका विरुद्ध प्रतिरोधी चेतना व्यक्त गर्नु प्रगतिवादी साहित्यको विशेषता हो।

प्रगतिवादी साहित्यले सामन्त, पुँजीपति र तिनका पक्षपोषकहरूले टेलिभिजन, सिनेमा, पुस्तक, पत्रपत्रिका लगायत सम्पूर्ण सामाजिक सञ्जाल आदिबाट विभेद विरुद्धको सङ्घर्षबाट निम्न वर्गलाई विमुख गराउने, उनीहरूलाई जैविक बुद्धिजीवीबाट टाढा पुऱ्याउने र वास्तविक ज्ञानबाट वञ्चित गराउने प्रवृत्तिबाट दिशाबोध गराउँछ। प्रगतिशील साहित्यकारहरूले पतनशील वर्गको आलोचना गर्ने र प्रगतिशील विचार, चिन्तन र भाव अभिव्यक्त गर्ने सङ्घर्षशील वर्गप्रति सदैव सहानुभूति राख्छन्। प्रगतिशील साहित्यमा उच्चवर्गले निम्नवर्गमाथि गर्ने र गरेको भेद, शोषण, दमन, उत्पीडन आदिलाई यथार्थ रूपमा अभिव्यक्त गर्दै निम्नवर्गप्रति सहानुभूति प्रकट गरिएको हुन्छ। वर्गीय समाजका हरेक संरचना र क्षेत्रमा वर्ग विभेदको अवस्था विद्यमान छ। यसले सामाजिक र आर्थिक असन्तुलन पैदा गरेको छ भने समाजमा हुनेखाने र हुँदा खानेकाबिच गहिरो विभेदको सिर्जना गरेको छ (भट्टराई, २०७७, पृ. ९७)। यसरी वर्गको उदयसँगै वर्ग विभेदको प्रारम्भ भएको हो। यसले समाजमा वर्गसङ्घर्ष निम्त्याउने गर्छ। यही वर्गसङ्घर्षले ऐतिहासिक विकासको प्रेरकका रूपमा काम गर्छ, किनभने वर्गसङ्घर्षको क्रममा परम्परित व्यवस्था तथा प्रणाली हट्छन् र नयाँ व्यवस्था स्थापित हुन्छन्। यस्तो अवस्थामा शोषकबाट शोषित भएका निम्न वर्ग सचेत र सङ्गठित भई आफ्नो आर्थिक तथा सामाजिक स्तर वृद्धिका लागि सङ्घर्षरत रहेका हुन्छन्।

साहित्यले बाह्य यथार्थलाई प्रतिबिम्बित गर्छ, भन्ने मान्यता ग्रिसेली परम्पराबाट नै विकसित भएको हो। जर्ज लुकाचले साहित्यले यथार्थलाई ऐनाले वस्तुलाई प्रतिबिम्बन गरेभैं सोभ्रो रूपले दर्साउँदैन बरु त्यसको समग्र स्वरूपका माध्यमबाट वास्तविक संसारको स्वरूपलाई प्रतिबिम्बन गर्ने कुरा (उप्रेती, २०६९, पृ. १६५) उल्लेख गरेका छन्। यसरी प्रगतिवादी साहित्य युग जीवनका यथार्थबाट निकट रहेको हुन्छ र यसले सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थाको तीव्र विरोध तथा तिनमा अन्तर्निहित नकारात्मक प्रवृत्तिको विरोध गर्दछ। यसले न्यायपूर्ण, समतामूलक समाजको निर्माणका लागि आग्रह गर्दछ। प्रगतिवादी साहित्यले सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा हुँदै र गरिँदै आएका शोषण, दमन, विभेद, उत्पीडन र बञ्चितीकरणको अध्ययन गर्दछ। प्रगतिवादी साहित्य मार्क्सवादी विश्व दृष्टिकोणमा आधारित शाश्वत सत्य र जनजीवनको यथार्थतासँग जोडिएको हुन्छ (कडवेल, सन् १९९०, पृ. १७)। मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादबाट प्रभावित यस्तो साहित्यमा समाजमा विद्यमान अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, उत्पीडन भ्रष्टाचार आदिका विरुद्ध सर्वसाधारण, श्रमिक, मजदुर, किसान, आदिलाई सचेत र सङ्गठित रहन प्रेरित गर्दछ। मार्क्सवादी जीवन दृष्टिबाट अनुप्राणित साहित्यमा परम्परागत रूपले समाजमा विद्यमान सामाजिक कुसंस्कार र वर्गीय असमान प्रवृत्तिको घोर भर्त्सना गर्दै मार्क्सवादी सौन्दर्यशास्त्रअनुसार साहित्य र कलाको सिर्जना गर्दछ। सर्वहारा वर्गीय दृष्टिकोण अँगाल्नु, सामूहिक उन्नतिमा विश्वास गर्नु, व्यक्तिगत स्वार्थको विरोध गर्नु, शोषक वर्गका विरुद्ध हुने सङ्घर्षको दृढतापूर्वक समर्थन गर्नु नै प्रगतिवाद हो। सबै वर्गको समान हितको चाहना

राख्ने प्रगतिवादले समतामूलक समाजको परिकल्पना गर्दछ । यसले समाजका निम्न वर्गीय श्रमिक, किसान, मजदुर, हली, ज्यामीजस्ता श्रमजीवी नागरिकका जीवन कथालाई उद्घोष गर्दै सामन्तवादी व्यवस्थाको विरोध गर्दछ । यसले साहित्यलाई समाजको उपज ठान्दै सामाजिक यथार्थको प्रस्तुतिलाई जोड दिन्छ । यसका साथै यस सिद्धान्तले भाग्यवाद, निराशावाद, पलायनवाद, आदर्शवाद, अनास्थाजस्ता विषयमा विश्वास गर्दैन (सुनुवार, २०६१, पृ. ९७) । साहित्यमा समाजका क्रियाकलाप प्रतिबिम्बित हुने हुनाले समाजमा विद्यमान वर्गसङ्घर्षको स्वरूपसित कला तथा साहित्यको वर्गीय स्वरूप मिल्दो हुन्छ । प्रगतिवादी साहित्यले अमूर्त चिन्तन तथा अभिव्यक्तिमा चासो राख्दैन ।

समतामूलक समाजको परिकल्पना गर्ने प्रगतिवादी साहित्यमा मानवतावादी दृष्टिकोण अभिव्यक्त गर्दै सामन्ती शोषकको शोषणका विरुद्ध आवाज उठाइएको हुन्छ । यस्तो साहित्यमा शोषित, दमित, उत्पीडित वर्गलाई आशा र उत्साहको सञ्चार गराउँदै अन्याय र अत्याचारप्रति सचेत गराई सङ्गठित भएर रहन प्रेरित गर्दछ । प्रकृति र सामाजिक जीवनको व्याख्या र विश्लेषणमा मार्क्सवादले द्वन्द्वात्मक तथा ऐतिहासिक भौतिकवादलाई आधार बनाएको छ । यसकारण मार्क्सवाद भौतिकवादी दर्शन हो । यसै दर्शनबाट प्रभावित र अनुप्राणित साहित्य सिद्धान्त नै प्रगतिवादी सिद्धान्त हो (गौतम, २०४९, पृ. ९) । यसले मार्क्सवादलाई आफ्नो दार्शनिक धरातल बनाएको छ । मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादले समाजमा विद्यमान वर्गसङ्घर्षको स्वरूपसँग कला तथा साहित्यको स्वरूप पनि मिल्दोजुल्दो हुने बताएका छन् । उनले वर्गयुक्त समाजको साहित्य पनि वर्गीय नै हुने र हरेक वर्गले आआफ्नो स्वार्थका लागि साहित्यको सिर्जना र प्रयोग गर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् । साहित्य एवं कला विचारधाराकै एक रूप हो । समाजमा जसको वर्गीय प्रभुत्व रहेको हुन्छ, कला, साहित्य र संस्कृति पनि उसकै हुन्छ । कलासाहित्यले वर्गीय स्वरूप ग्रहण गरी जहिले पनि सत्ताधारीलाई सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । पूँजीवादी समाजमा सम्भ्रान्त पक्षको पक्षपोषण गर्ने साहित्य सिर्जना हुन्छ भने समाजवादी समाजमा सर्वहारा वर्गको पक्षपोषण गर्ने साहित्यको सिर्जना गरिएको हुन्छ । वर्गीय समाजमा यी दुई पक्षबिच द्वन्द्वात्मक सङ्घर्ष चलिरहेको हुन्छ । विचारधाराको एक रूप मानिने प्रगतिवादी साहित्यमा संज्ञानात्मक, विचारधारात्मक र सौन्दर्यात्मक तीन भूमिका रहने कुराप्रति मार्क्सवादी चिन्तकहरू स्पष्ट छन् (पाण्डेय, २०७३, पृ. १६०) । सङ्ज्ञानात्मक भूमिकाले यथार्थको बोध गराउँछ र यसले सुन्दर/कुरूप, सुखद/दुखद अवस्थाको बोध गराउँछ भन्दै उनले सङ्ज्ञान, विचार र सुन्दरका तीनै तत्त्वको उच्च संयोजनमा कलाले आत्मिक जगत्को तुष्टि र परिष्करणको काम गर्दछ भन्दछन् । मार्क्सवादी विचारधारामा माओको यो अभिव्यक्तिले वर्गीय सम्बन्धलाई अझ स्पष्ट पारेको छ । यो संसार वर्गीय छ, त्यसकारण संसारमा वर्गीय उत्पीडन कायम छ । संसारमा वर्गीय उत्पीडन कायम छ र नै यो संसार कुरूप छ (पाण्डेय, २०७३, पृ. १६०) । यसरी यो संसारमा कुनै न कुनै रूपमा वर्गीय भेद विद्यमान छ र यसकै आधारमा शोषक र शोषित, उत्पीडक र उत्पीडित छन् त्यसैले परिवर्तनशील, जीवन्त र उर्ध्वगामी तत्त्वलाई आफूमा अन्तर्निहित गर्दै अगाडि बढेको प्रगतिवादी जीवन दर्शनले वर्गविभक्त समाजलाई परिवर्तन गर्न सक्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दछ ।

मार्क्स र एङ्गल्सले आधार र उपरिसंरचनाको सम्बन्धका आधारमा वैज्ञानिक दृष्टिकोणको आधार तयार पारेपछि त्यही आधारमा लेनिन र माओले वर्ग सङ्घर्षका मान्यताहरू अगाडि बढाएको कुरा

बरालले 'मार्क्सवाद र सबाल्टर्न अध्ययन' (२०७३, पृ. २६) मा विश्लेषण गरेका छन् । यसरी प्रगतिवादी जीवन दर्शनको केन्द्रमा रहेको वर्गीय विभेदको अध्ययनले समाजलाई विकासको पथ प्रदर्शन गर्दछ र यसले मार्क्सवादी सौन्दर्यशास्त्रलाई आधार बनाई साहित्य सिर्जनामा जोड दिन्छ । मार्क्स, एङ्गोल्स, लेनिन, माओत्सेतुङका दर्शन, साहित्य तथा कलासम्बन्धी चिन्तनका आधारमा प्रगतिवाद उभिएको छ (भण्डारी, २०६८, पृ. २८८) । प्रगतिवादी साहित्यले युगनिर्माता असङ्ख्य उत्पीडित श्रमजीवीको सङ्घर्ष र तिनीहरूको स्वर्णिम भविष्यलाई आकलन गर्दछ । समालोचक कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानले शोषित उत्पीडित वर्गको पक्ष लिने साहित्य नै प्रगतिवादी साहित्य हो भने शोषक वर्गको पक्षमा सिर्जित साहित्य प्रतिगामी वा प्रतिक्रियावादी साहित्य हो (प्रधान, २००८, पृ. १२) भन्दछन् । यस्तो साहित्यले सर्वसाधारण र उत्पीडित वर्गलाई प्रोत्साहन प्रदान गर्दछ । यस्तो साहित्यमा समतामूलक र समुन्नत समाजको परिकल्पना गरिएको हुन्छ । प्रगतिवादी कवि तथा समालोचक आनन्ददेव भट्टले प्रगतिवादी साहित्य जीवनीमूलक साहित्य भएको र यस्तो साहित्यले अग्रगामी चिन्तन र विचारलाई अँगालेर जीवनलाई बिगार्ने, भाँड्ने, विकृत पार्ने तत्त्वहरूप्रति विद्रोहसमेत गर्दछ र किसान मजदुर हरूको श्रम उपलब्धिको सम्मान गर्दछ (भट्ट, २०४८, पृ. ९) भन्दछन् । पुँजीवादी शोषणका विभिन्न स्वरूपको उद्घाटन गरिने प्रगतिवादी साहित्यमा समाजका निम्न वर्गीय मजदुर, किसान, ज्यामीजस्ता श्रमजीवी वर्गलाई सङ्गठित गर्दै सङ्घर्ष गर्न उत्प्रेरित गर्दछ । उपर्युक्त मार्क्सवादी चिन्तनका आधारमा 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

नतिजा र विमर्श

पारिजातको सडक र प्रतिभा कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत प्रगतिवादी जीवन दृष्टिलाई अभिव्यञ्जित गरिएको 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथामा प्रगतिवादलाई उत्तरप्रत्यक्षवादी पद्धतिमा केन्द्रित भई विश्लेषण गरिएको छ । 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथामा प्रगतिवादको निरूपण गरिएको यस लेखमा उक्त कोणबाट सामग्रीको विश्लेषण क्रमशः तलका उपशीर्षकमा भएको छ ।

विभेद

'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथामा जीवनका यथार्थको निरूपण गर्ने क्रममा वर्गीय विभेद अभिव्यञ्जित भएको छ । यस कथामा वर्गगत विभेदको स्थिति स्पष्ट रूपमा प्रकट भएको छ । कथामा श्रम गरेर जीविकोपार्जन गर्ने बुढा ज्यामी राज्य पक्षको प्रतिनिधिका रूपमा नियुक्त हाकिम, इन्जिनियर आदिबाट विभेदित हुन पुगेको छ । सातसात जना जवानको काम एकैले गर्ने पैसट्टी वर्षीय ज्यामी बुढाले जम्मा एक जना ज्यामी बराबरको ज्याला रू. ४ प्राप्त गरेको छ । कथामा ज्यामीको श्रमले पसिनाको दह बन्ने अवस्था सिर्जना भएको उल्लेख छ । कथामा ज्यामीले श्रम गरेको देख्दा जवानहरू आश्चर्यचकित भएको विषयलाई उल्लेख गरिएको छ । श्रमकै कारण उसका हातखुट्टा खैरा भएका छन् तापनि राज्य पक्षको विभेदित व्यवहारका कारण पेटभरि मिठो खान र जिन्दगीभर कोट हाल्न नसकेको विभेदित अवस्थालाई यस तथ्यले पुष्टि गरेको छ :

आज बिहान सामान ओसार्दा मैले तिमीलाई सात सातजना जवानको काम एकैले भ्याइरहेको देखेको थिए । जवानहरू जिब्रो टोक्छन् तिम्रो अघि । तिम्रा यी ढुङ्गा माटोसँग चल्ने खैरा

हातहरूमा अझ पनि कत्रो तागत लुकेको छ । चाह्यौ भने त आफैले बनाएको यो सिटीहललाई तिमी भत्काएर धूलोपिठो बनाइदिन सक्छौ । छि बुढा लाटा जस्तो नहाँस । पत्याएनौ मेरो कुरा ? वास्तवमा तिमीलाई कसैले भनी पनि त दिएन विश्वास गर तिमी भत्काउन पनि त सक्छौ । थाहा छैन रे ? आजभोलि दिनको चार रुपियाँको कुरा सुन्दा त यो महँगीमा मलाई त अत्यास लाग्छ बाबै । बितेको जीवनसँग कोट हाल्न नपाएको विवशता असुल गर त हरे बुढा ! पसिना मात्र जम्मा गरेको भए पनि आफ्नै पसिनाको दहमा सातचोटि नुहाएर निस्किसक्यौ । (पृ. १६०)

यस साक्ष्यले बुढा ज्यामीलाई राज्यका प्रतिनिधि ठेकेदार, हाकिम, इन्जिनियर आदिले विभेद गरेको यथार्थलाई पुष्टि गरेको छ । बुढा ज्यामीले सातजना जवानको काम एकै गरेको छ, तापनि उसले जम्मा चार रुपियाँ पारिश्रमिक पाएको छ । यहाँ बुढा ज्यामीको श्रम शोषण भएको छ । किनारीकृत ज्यामीले विभेदित व्यवहारका कारण आफू अन्यायमा परेको र शोषणले डसिएको पनि चाल पाएको छैन । उसलाई त अन्यायमा परेको कुरा बताइदिने मानिस पनि छैन । यस्तो महँगीमा सात जनाको काम गरेर एक जनाको ज्याला जम्मा चार रुपियाँ प्राप्त गर्ने बुढा ज्यामीले विभेदित व्यवहारको विद्रोह स्वरूप आफैले निर्माण गरेको हल भत्काउन पनि सक्थ्यो तर ऊ शक्तिहीन तथा किनारीकृत हुनाले विभेदित व्यवहारको चाल पाउन सकेको छैन । उसले पसिनामात्र जम्मा गरेको भए पनि आफ्नै पसिनाको दहमा नुहाउन पुग्ने पसिना बगाएर सिटीहल निर्माण गरेको छ । सिटीहल निर्माण गर्ने बुढा ज्यामीले सत्ताको प्रतिनिधि बनेका हाकिम, इन्जिनियरले कबाफको खाजा खाँदा धाराको चिसो पानी पनि खान पाएको छैन । बुढा ज्यामी गरिब छ, निरीह छ, फलस्वरूप विभेदको सिकार बनेको छ । जीवनभरि मेहेनत गरे पनि साविकमा गुन्दुक र मिठोमा मासको दालबाहेक अरु केही खान पाएको छैन र उसले नाङ्गो आडबाट जाडो भगाउनुपरेको छ । उसले पैंसठ्ठी वर्षको उमेरसम्म बगाएका पसिना सगालेको भए त्यसबाट पोखरी बन्थ्यो तर विडम्बना उसले जिन्दगीभरको पारिश्रमिक सडकलन गरेर कोट लगाउन सकेको छैन । समाजमा विद्यमान वर्गविभेदका कारण इमानका पसिना बगाउने ज्यामी सामन्तवादी सत्ताका कारण शोषणमा परेको छ, जसलाई सम्बोधित शैलीमा सख्याताताले यसरी बोध गराएकी छन् :
ठेकेदारले गतिलो भाग खाएको छ, इन्जिनियर र ओभरसियर मिलेर सिमेन्टी बालुवा तलमाथि गरिदिएका छन् । तिमी बुढा ज्यामीले इमानको पसिना बगाएका छौ । कति पाथी पसिनाले हिलो मुछ्यौ तिमीलाई थाहै भएन । हर्कबहादुर ज्यामी तिम्रो पसिनाका बुँदहरू पनि गारो गारोमा टबटबमा विदेशी सिक्का जस्तै चम्केर बसेका छन् कसैले ती सबको हिसाब बुझाइदिएन तिमीलाई ? कातर छन् यी जान्नेसुन्ने मान्छेहरू । हरे बुढा, तिमीले चार सयको पसिना पनि बगाएनौ ? इन्जिनियर हाकिमहरूले दिउँसोको लन्चमा कबाफ र भात खाँदा तिमीले धाराको चिसो पानी खान पनि गएनौ । (पृ. १६१)

माथिको साक्ष्यमा वर्गभेदका कारण सिटीहल निर्माण गर्ने ज्यामी हर्कबहादुरले श्रमको यथार्थ मूल्य पाउन नसकेको भाव अभिव्यञ्जित भएको छ । सिटीहलको निर्माणको लागि आएको बजेटको सही ढङ्गले उपयोग भएको छैन । सत्तासीन उच्चवर्गका प्रतिनिधि ठेकेदार, इन्जिनियर र ओभरसियर मिलेर श्रमको शोषण गरेका छन् । उनीहरूले उत्पादनका साधनको दुरुपयोग गरेका छन्, कमिसन र

घुसपैठ गरेका छन् । इमानको पसिना बगाउने ज्यामीलाई सात जनाको काम लिएर दिनको जम्मा चार रुपियाँ दिएर ठगेका छन् । सामन्तको वर्गीय विभेदका कारण ज्यामी हर्कबहादुर जस्ता श्रमिक शोषणमा परेकाले लेखकीय विचारधारा श्रमिकको पक्षपोषणमा केन्द्रित छ ।

शोषण

समाजमा विद्यमान वर्गभेदका कारण शोषणको अवस्था सिर्जना हुन्छ । कथामा उच्च वर्गको हैकमका कारण निम्न वर्ग शोषित हुन पुगेको छ । सत्तासीन राज्य पक्षले श्रमजीवी वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने ज्यामी बुढालाई श्रम गरेर पसिना बगाए बापत उचित मूल्य प्रदान गर्न सकेको छैन, कथामा बुढा ज्यामीको पसिनाको शोषण भएको छ । सामन्तवादी, पुँजीवादी शक्तिद्वारा सिर्जित असमान वर्ग व्यवस्था र त्यसले उत्पन्न गरेको नेपाली समाजमा विद्यमान उच्च वर्गको भ्रष्टता र वर्चस्वका कारण निम्न वर्ग शोषणको जाँतोमा पिसिएर, पसिना बगाए तापनि छत्र टार्न नसकेको पारिवारिक जिम्मेवारी पूरा गर्न नसकेको र यिनै निमुखाहरूको इमानदारितामा उच्च वर्गले रजाइ गरी शोषण गरेको यथार्थलाई तलको साक्ष्यले पुष्टि गरेको छ :

ठेकेदारले गतिलो भाग खाएको छ र इन्जिनियर, ओभरसियर मिलेर सिमेन्टी बालुवा तलमाथि गरिदिएका छन् । तिमी बुढा ज्यामीले इमानको पसिना बगाएका छौं...तिम्रो पसिनाको मूल्य तिमीले यति नै पाउनुपर्ने हो त ? भुट हुन् यी सब भुट हुन् तिमीलाई चार रुपियाँको बदला बाह्र रुपियाँ दिए पनि तिम्रो पसिनाको मूल्य चुक्दैन, एकदम चुक्दैन । किनभने यो सिङ्गो सिटीहल तिम्रो हो । (पृ. १६१) ।

यस साक्ष्यले बुढो ज्यामी विभेदका कारण शोषणमा परेको पुष्टि गरेको छ । वर्गभेदका कारण ठेकेदार, इन्जिनियर, ओभरसियरले सिटीहलका निमित्त आएको पैसा खाएका छन्, निर्माण सामग्री हिनामिना पारेका छन् । इमानको पसिना बगाउने ज्यामीले भने आफ्नो पसिनाको मूल्य पनि पाएको छैन । उसको पसिनाको मूल्य पनि तिनै उच्च वर्गले अनेक बहानामा शोषण गरेका छन् । ज्यामीले आफूले बगाएको पसिनाको एक तृतीयांश पनि पाएको छैन । श्रम र पसिनालाई आधार मान्ने हो भने त हल ज्यामीको हुनुपर्ने तर्क समाख्याताको रहेको छ । ज्यामीले दिनको अठ्ठाइस रुपियाँ बराबरको काम गरे पनि जम्मा चार रुपियाँ पाएको छ । कथामा निम्न वर्गीय ज्यामीमाथि धेरै जालझेल भएको छ । पसिनाको सही मूल्याङ्कन नभएकामा समाख्याताले बुढो ज्यामीलाई सचेत गराउँदै यो हल त तिम्रो हो तिम्रो भन्दै हलमा हुने क्रियाकलाप र कार्यक्रममा निडर भएर सहभागी हुनुपर्ने भाव व्यक्त गरेकी छन् । बुढो ज्यामीले जीवनका पैसठ्ठी वसन्त पार गरिसक्दा पनि ऊ निरन्तर श्रममा लागेको छ तापनि श्रममा समर्पित निमुखा बुढो गास, बास र कपासबाट वञ्चित छ । आफ्नो शक्तिलाई चिनेर अधिकारको लागि सङ्घर्ष गर्न नसक्दा शोषणमा पर्नुपरेको छ । हर्कबहादुर ज्यामी राज्यपक्षका प्रतिनिधि पात्रबाट दमनमा परी शोषित, पीडित भएको अवस्थालाई तलको साक्ष्यले पुष्टि गरेको छ :

तिम्रो नाम हर्कबहादुर रे ? पैसठ्ठी वर्ष पुग्यौ र ? जीवन के गरेर बित्यो रे ? सिमेन्टी प्लास्टर गरेर, गारो हालेर, इटा बोकेर रे ? कतिओटा महल, कतिओटा भवन बनायौ थाहा छ ? के खान्छौ रे ? साविकमा गुन्द्रुक, मिठोमा मासको दाल रे ? कोट लगाउन पाएनौ रे ? यत्रो पैसठ्ठी वर्षभरिमा ? जाडो कहाँ भाग्छ आडैआडमा जान्छ रे ? (पृ. १६०)

यस साक्ष्यले हर्कबहादुरको दयनीय अवस्थालाई प्रतिबिम्बन गरेको छ। उसले सिमेन्टी र इटासँग खेलेर पैसट्टी वसन्त पार गरे पनि ऊ गास, बास र कपासको समस्यामा अल्झिएको छ। उसले धेरै सडक र सिटीहल निर्माण गरेको छ तापनि ती सडकमा गुड्न पाएको छैन, ती सिटीहलमा हुने कार्यक्रममा सहभागी भएर आनन्द मनाउन पाएको छैन, सिटीहल निर्माण गर्दा फुस्रा भएका उसका हातखुट्टाले त्यो हललाई स्पर्श गर्न पाएका छैनन्। हल निर्माणका क्रममा सिमेन्ट, इटा, बालुवा नछुने मानिस सम्मानित भएका छन्। सातजना मानिसको काम एकलै गर्ने हर्कबहादुरलाई दिनको चार रुपियाँ ज्याला दिएर हल निर्माणको लागि आएको पैसा ठेकेदार र इन्जिनियरले खाएका छन्। उसको श्रमको शोषण गरेका छन्। जीवनका हरेक क्षण श्रम गरेर पैसट्टी वर्ष बिताएको हर्कबहादुरलाई गास, बास र कपासको समस्याले पिरोलेको छ। ऊ आफैलाई उसका हातले कति सडक र भवन बने थाहा छैन। एकोहोरो श्रममा समर्पित भए पनि अहिलेसम्म कोट लगाउन पाएको छैन। जाडोमा न्यानो बस्त्र लगाउन नसक्ने ज्यामीको जाडो शरीरमा नै बिलाउँछ। सधैं गुन्द्रुकले छाक टार्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्थामा रहेको हर्कबहादुरले मिठोमा मासको दालबाहेक अरु खाने अवस्था छैन। उसलाई हातमुख जोड्न धौ धौ परेको छ। सत्तासीन सामन्तको विभेदित व्यवहारका कारण बढो ज्यामी शोषणमा परेको छ। कथामा समाख्याताको उपर्युक्त अभिव्यक्तिले ज्यामी शोषणमा परेको पुष्टि हन्छ।

उत्पीडन

विश्लेष्य कथामा आजीवन पसिना बगाएर सडक निर्माण गर्ने र सिटीहलजस्ता कैयौँ हलहरू तयार पार्ने हर्कबहादुरजस्ता श्रमिकहरू वर्गीय भेदका कारण शोषण र दमनमा परेका छन्, उत्पीडित भई बाँचेका छन्। ती ज्यामीहरू आफैले निर्माण गरेका चिल्ला सडकमा गाडीमा गुड्न पाएका छैनन्, उमेर पुगेका छोराछोरीका जोडी बाँधिदिन सकेका छैनन्, जीवनमा एकपटक आत्माले खोजेको मिठो खाना खान र एकपटक कोट लगाउन पनि पाएका छैनन्। एकसरो लुगाको लागि सङ्घर्षरत ती ज्यामी सिटीहलमा हुने सांस्कृतिक कार्यक्रममा परिवारसहित सहभागी भएर आनन्दानुभूति गर्न पाएका छैनन्। हल निर्माणका क्रममा सिमेन्ट र बालुवाले हातखुट्टा खाएर शरीर खैरो भए पनि हलको निर्माण भएपछि हलभित्र पस्ने अधिकार र आधार नभएकामा समाख्याताले गुनासो गरेकी छन्। ती ज्यामीले हलभित्र हुने कार्यक्रममा चियाउन समेत नपाउँदा उनको मन अमिलो भएको छ। त्यसै गरी ती ज्यामी त्यहाँ आयोजित भव्य कार्यक्रममा सहभागी भएर मानपदवीले विभूषित हुन पाएका छैनन्, ती हलमा आयोजित भोजमा सहभागी भई मिठो खान पाएका छैनन्। त्यसैले यस कथामा नेपाली समाजमा उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई प्रयोग गरेर बजेट ल्याउने, शासक बनेर शोषण गर्ने र श्रमिक, ज्यामी र मजदुरलाई पसिना र श्रमको मूल्य प्रदान नगरी उत्पीडित अवस्थामा पुऱ्याउने वास्तविक यथार्थको चित्रण गरिएको छ। शक्ति र सत्ताका आधारमा उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई कसरी उत्पीडन दिलाउँछन् भन्ने यथार्थको पुष्टिका लागि तलको साक्ष्य प्रस्तुत गरिएको छ— “तिमीलाई थाहा छैन ? बसी बसी खाएर मोटाउने मान्छेहरू यहाँ नाच हेर्न आउँछन्, जीवनमा एक थोपा पसिना बगाउन बानी नपरेका कोरा नेताहरू आएर यहाँ भाषण गर्छन्, तिमीलाई अझ बढी पसिना बगाउनुपर्छ भनी हौसला दिन्छन्” (पृ. १६२)। यस कथांशमा श्रमिक तथा मजदुरलाई शोषण गरी धनी बनेका सामन्तहरूले हलभित्र हुने सांस्कृतिक कार्यक्रममा सहभागी भई आनन्दानुभूति लिने, बोलेर जनता भुक्त्याउन पल्केका नेताले

भुटा आश्वासनसहितका भाषण गरी श्रमिकलाई अझ श्रम गर्नुपर्छ भन्ने हौसला दिँदै शोषणको विषले डस्ने उत्पीडित प्रवृत्तिलाई पुष्टि गरिएको छ । कथामा अभिव्यक्त बुढो ज्यामीमाथिको उत्पीडनलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

... सडक बनाउँदा बनाउँदा तिमी आफैँ पनि सडक नै भइसक्यौ । हेर हेर तिम्रा हाकिमहरू तिमीलाई ओछ्याएर निर्धक्कसँग हिडिरहेछन् । हर्कबहादुर ज्यामी जसले सिटीहल उभ्यायो, तिमी जसले नगरका चल्ती सडक र भल्ली पुलहरू बनायो, तिमी जसले महल र दरबारहरू बनायो र तिमी जो तीनकोष हिँडेर आउँछौ हिँडेर जान्छौ, तिमी जो छाप्रोमा बस्छौ । उफ भक्कानो फुट्छ तिमीलाई देख्दा । तिमी कसरी पो बाँच्छौ यतिका लाटा दुःखहरू सहेर । (पृ. १६१)

उपर्युक्त कथांशमा ज्यामी हर्कबहादुर श्रममा सङ्घर्षशील हुँदाहुँदै आफैँ सामान्तहरूको सडक बनेकामा कथावाचकले उसको उत्पीडनमाथि सहानुभूति व्यक्त गरेकी छन् । सत्तामा शक्ति केन्द्रित भएर रहेको र त्यही शक्तिबाट किनारामा रहेका हर्कहादुर जस्ता ज्यामी ठगिएको यथार्थलाई समाख्याताले यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् ।

वञ्चितकीकरण

प्रगतिवादी साहित्यमा वर्गीय विभेद र सङ्घर्षलाई मार्क्सवादी विश्वदृष्टिकोणमा आधारित भई शाश्वत सत्य र जनजीवनका यथार्थतालाई समन्वित गरी अभिव्यञ्जित गरिन्छ । यस कथामा सिटीहल निर्माण गर्ने बुढा ज्यामीलाई सत्ताको बलबिना पनि प्रभुत्वले बाँधेको छ, ऊ शोषित छ, दमित छ, उत्पीडित छ तर उसले लुटिएको, शोषिएको पत्तै पाउँदैन र आफ्नो भाग्यलाई नै दोष दिन्छ । शासन सत्ताबाट गाँस, बासको भुटो आश्वासन पाएको हर्कबहादुरलाई कथाको अन्त्यमा समाख्याताबाट यथार्थको बोध गराइएपछि आँसु खसाल्दै सिटीहलको वरिपरि घुम्नु आफ्नो अधिकारबाट वञ्चित हुनु हो । हलभित्र जेजस्ता कार्यक्रम भए पनि ती कार्यक्रममा सहभागी हुन नपाउनु पनि वञ्चितकीकरणको अवस्था हो । यसको पुष्टिका लागि तलको तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ :

लाछी बुढा गाँसबासको व्यवस्था मिल्छ भनी ढुक्क परी बसेका छौ ? त्यो भाषणले त तिमीलाई बाह्र हातको टालोले पनि छुँदैन । छोएको छ त कहिल्यै ? को हुन् र तिनीहरू तिमीलाई गाँस बासको व्यवस्था मिलाइदिन्छु भन्नसक्ने तिम्रो गास बासको राम्रो व्यवस्था त मिलेकै छ नि तिमी खोस्न पो सकिरहेका छैनौ, जुन कुरो तिमी आफैँले लडेर लिन सक्नुपर्छ । ती कुराहरू उनीहरूले मिलाएर कसरी मिल्न सक्छन् ? कस्ता पाखण्डी छन् तिम्रा हुकुम चलाउने मालिकहरू हर्कबहादुर ज्यामी, मर्नुभन्दा पहिले तिमी यो कुरालाई बुझेर मर है । (पृ. १६२)

ज्यामी हर्कबहादुरले श्रमिकलाई गाँसबासको व्यवस्था मिल्छ भन्ने कुरा नेताको भाषणमा सुनेको हुनाले तिनै भुटा आश्वासनमा विश्वस्त भइरहेको छ । उसले नेताका बोलाइ र गराइ फरक हुन्छन् भन्ने कुरा बुझेको छैन । लाटा दुःखहरू सहेर जीवनभरि पसिना बगाउने हर्कबहादुरले आफ्नो छाप्रोको फुस फेर्नसमेत नसकी दुःख र पीडाका आँसु पिएर पशुको भन्दा निरीह जीवन बिताएको छ, कुकुर जस्तै सिटीहलको वरिपरि घुमेको छ भित्र कार्यक्रममा जान पाएको छैन । यसरी भित्र जान नपाउनु अधिकारबाट वञ्चित हुनु हो । कथामा वर्गीय विभेदलाई शोषण, उत्पीडन, दमन र वञ्चितकीकरणका आधारमा अभिव्यञ्जित गरी समाजमा व्याप्त आर्थिक भेदका कारण हर्कबहादुरजस्ता ज्यामीले न्यूनतम

ज्यालामा पसिना बगाउनुपरेको, शासक वर्गको शोषणका कारण अधीनस्थ हुनुपरेको र उत्पीडन खेप्नुपरेको यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा समाख्याताले नेताका मिठा आशवासनसहितका भाषणले केही गर्न नसकेको विषयलाई बोध गराउँदै अब श्रमिक र मजदुरले आफूमाथि हुने अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनका विरुद्ध कदम उठाउनुपर्ने सल्लाह दिएकी छन्, श्रमिकलाई अधिकारको लागि सचेत गराएकी छन्, सङ्गठित हुन आह्वान गरेकी छन् । कथाको अन्त्यमा श्रमिकलाई आँसुका धारा बगाउँदै जिउन बाध्य पारिएको परिघटनाले वर्गीय भेद र वर्गसङ्घर्षको चित्रण गर्दै समाजमा विद्यमान शोषण, दमन, अत्याचार, अन्याय, भ्रष्टाचार जस्ता कुसंस्कारका विरुद्ध सर्वसाधारण श्रमिक तथा मजदुरहरूलाई सचेत हुन आह्वान गरिएको छ । कथामा श्रमिकहरू आफ्नो अधिकारबाट कसरी वञ्चित भएका छन् भन्ने कुरा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

...देश र सरकार भन्न जानेका रहेछौ । तिमी चार रुपियाँ खाने ज्यामी । तिम्रो देश र सरकारसँग केको सरोकार ? सरोकार भएको भए त तिमी त्यो अति रमाइलो भवन उपभोग गर्न पाइहाल्थ्यौ नि । विदेशबाट आएका कस्ता कस्ता नाचहरू ल्याउँछन् । कत्रो कत्रो पार्टी लगाइन्छ, त्यहाँ तिमिले चियाउन पनि पाएका छौ के कहिल्यै ? त्यसै म तिम्रीलाई यो सिटीहल तिम्रो छातीमा उभिएको भन्छु र ? देशसँग साच्चैको सरोकार भए त एउटा कोट लगाइसक्यौ नि पैसट्टी वर्षभरिमा । (पृ. १६१)

यस कथांशमा वर्गविभेदका कारण बुढो ज्यामी दमित, शोषित, पीडित हुँदै अधिकारबाट वञ्चित भएको तत्त्वमीमांसा अभिव्यञ्जित भएको छ । त्यस्तो महँगीमा पनि दिनको चार रुपियाँमा सात जनाको काम गर्ने ज्यामी देश र सरकारको आडभरोसामा रहेको छ । यसरी आशाको भ्रममा रहेको ज्यामीलाई समाख्याताले यी कथांशका माध्यमबाट सचेत बनाएकी छन् । देश र सरकारलाई तिमी जस्ता श्रमिकको सरोकार हुँदो हो त तिमिले निर्माण गरेको सिटीहलमा हुने कार्यक्रममा सहभागी हुन पाउने थियौ, त्यहाँ हुने पार्टीमा सहभागी भएर आनन्दानुभूतिमा रमाउने थियौ । त्यो सिटीहल जुन तिम्रो रगत र पसिनाले दढो भएर उभिएको छ, तर आज तिमी कमजोर साबित भएका छौ । त्यही हल तिमी श्रमिक हुनाले बिरानो भएको छ, उच्च वर्गका सामन्तका कारण निम्न वर्गका श्रमिकलाई प्रवेश निषेध छ, तिमिले हलभित्र कार्यक्रम हुँदा चियाउनसमेत पाउँदैनौ । यदि देशले तिमिजस्ता श्रमिकको सरोकार राख्दो हो त पैसट्टी वर्षको उमेरसम्म निरन्तर महल ठड्याउन प्रयत्नरत तिम्रो शरीरले महलभित्रका कार्यक्रम अवलोकन गर्न पाउने थियो, तिम्रो यो उमेरसम्म नाङ्गो रहेको हर ढाकिने थियो, शरीरमै जाडो हराउने अवस्था सिर्जना हुने थिएन तिमिजस्ता श्रमिकलाई गास, बास र कपासको यो समस्या आउने थिएन । यहाँ श्रमिक गाँस, बास र कपासको अवसरबाट वञ्चित छ, सरकारका प्रतिनिधिले उसैले निर्माण गरेको हलमा प्रवेश गर्न दिएका छैनन् ।

लेखकीय विचारधारा

प्रगतिवादी चिन्तनमा आधारित यस कथामा कथाकारले समाजलाई यथास्थितिबाट परिवर्तन गर्नुपर्ने विचारधारा अभिव्यक्त गरेकी छन् । कथामा हर्कबहादुर जस्ता ज्यामीलाई देश र सरकारले भ्रमको खेती गरी वर्गीय भेदका माध्यमबाट अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनका माध्यमबाट

उत्पीडनमा पुऱ्याई अधिकारबाट समेत वञ्चित गरेको यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा समाख्याताले बुढो ज्यामीजस्ता श्रमिकलाई आफ्नो श्रमको खोजी गर्दै विद्यमान भेद, दमन, शोषण र उत्पीडनका विरुद्ध सङ्गठित भई गतिशील हुन आह्वान गरेकी छन् । जीवनभर श्रम गरे पनि त्यसको उचित मूल्य नपाएका गाँस, बास र कपासको समस्याका कारण अधिकारबाट वञ्चित श्रमिकलाई कथाकारले यसरी सचेत बनाएकी छन्, आफ्नो श्रमको मूल्य र अधिकारको लागि सङ्घर्ष गर्न उत्प्रेरित गरेकी छन् :

हर्कबहादुर ज्यामी, तिम्रो पसिनाले भुत्रो बनाएको तिम्रो कमिजको खिल्ली उडाएर उनीहरू ज्यास्ती कुरा नास्ती अनि लाज मर्नु कुराहरू बोल्दछन्, माला लगाउँछन्, उद्घाटन गर्छन्, भोज खान्छन् । तिम्री भने पुल भवन, सडक बनाउँदा बनाउँदै बुढा भइसक्यौ । कहिलेकाहीं त छाती खोलेर जोरी खोजन, थारै तिम्री काम नगरेर बुढा खैरा र कमजोड भयौ ? तिम्रीले कुखुराको रोस्ट खाएनौ, विदेशी रक्सी पिएनौ, मान पदवी पाएनौ, फेरि कोही तिम्रा अधि बाठा हुन्छन्, जान्ने हुन्छन्, हुकुम चलाउँछन् भने तिम्री सहेर किन बस्छौ ? (पृ. १६२)

यस कथांशमा वर्गीय विभेदका कारण दमन र शोषणमा परेका अपमानित र उत्पीडित श्रमिकहरू अन्याय र अत्याचारको विरुद्धमा सङ्गठित हुनुपर्ने भाव अभिव्यञ्जित भएको छ । यस कथांशमा श्रम गर्नेहरू चेतनशील हुनुपर्छ र आफ्नो श्रमको मूल्य आफैँ खोज्नुपर्छ भनिएको छ । श्रमको खिल्ली उडाउने सम्भ्रान्त वर्गको उत्पीडनका सिकार बन्नुहुँदैन । सन्दर्भानुसार उत्पीडित वर्गमा आफ्नो अधिकारको लागि प्रतिरोधी चेतना अभिव्यक्त हुनुपर्ने विचार प्रस्तुत भएको छ । श्रमका कारण कमजोर भएका, अवसर र अधिकारबाट वञ्चित ज्यामीले समाजलाई यथास्थितिबाट परिवर्तन गरी मानवतावादी विचारधारा स्थापित गर्न अन्यायलाई सहनुहुँदैन भन्ने प्रगतिवादी विचार अभिव्यक्त भएको छ । पुल, भवन, सडक बनाउँदा बुढो भएको ज्यामी काम गर्दागर्दै खैरो र कमजोर भए पनि उसले कहिल्यै सम्मान पाएन र त्यसको अपेक्षा पनि गरेन । सधैं उच्च वर्गको प्रभुत्वको छायामा अधीनस्थ भएर रह्यो । त्यसैले कथामा शोषण र उत्पीडनका विरुद्ध सङ्गठित भई अधि बढ्नुपर्ने विचार अभिव्यक्त भएको छ । यही विचारधाराले पनि कथालाई प्रगतिवादी कथा हो भनी पुष्टि गर्दछ । कथामा सर्वहारा वर्ग सङ्गठित हुनुपर्छ भन्ने भाव यसरी व्यक्त भएको छ :

हिँड ज्यामी...बुढा म तिम्रो फाटेको इस्टकोटलाई एउटा नरकटमा अल्झाएर यहाँ गाडिदिन्छु, तिम्री आफू जस्तै ठिगाएका बुढाहरूलाई लिएर हेर्न आउनु । तिम्रो यो इस्टकोटलाई आँधीबेढी, आगोपानी र मान्छेको तागतले केहीले पनि ढलाउन सकेको हुँदैन । तिम्रो जित्नुको चिनो यो टालेको इस्टकोट । माया नमारे है बुढा ज्यामी ... । (पृ. १६३)

यस साक्ष्यले लेखकीय विचारधारा श्रमिकमैत्री रहेको पुष्टि भएको छ । कथांशमा इस्टकोट र नरकटलाई प्रतीक बनाएर वर्गीय विभेदका कारण शोषण, दमन र उत्पीडनमा परेका बुढा ज्यामी जस्ता शोषित श्रमिकहरू सङ्गठित हुनुपर्ने विचार अभिव्यक्त भएको गरिएको छ । कथामा न्याय प्राप्तिका लागि शोषित तथा उत्पीडित श्रमिक वर्ग सङ्घर्षमा होमिनुपर्ने र सङ्गठित शक्तिका सामु अन्य शक्ति टिक्न नसक्ने विचारधारा अभिव्यक्त भएको छ । व्यक्तिभन्दा सङ्गठन बलियो हुने हुनाले यस्तो सङ्गठित स्वरूपलाई प्राकृतिक प्रकोपले पनि छुन नसक्ने अवधारणा कथामा प्रस्तुत भएको छ ।

कथामा बुढा ज्यामी जस्ता ज्यामीको जित श्रमिकको सङ्गठित शक्तिबाट मात्र सम्भव हुने र शोषित वर्गले आफ्नो अधिकार मागेर पाइएन भने खोसेर भए पनि लिनुपर्ने विचार व्यक्त भएको छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत 'सिटीहलको बुढो ज्यामीसँग' कथा नेपाली समाजमा विद्यमान वर्ग भेद, शोषण, दमन र उत्पीडनलाई प्रस्तुत गरिएको सशक्त कथा हो । कथामा बुढा ज्यामीका माध्यमबाट नेपाली समाजमा विद्यमान आर्थिक भेद, दमन, शोषण, उत्पीडन र वर्गीय भेदमा परेका निम्न वर्गीय श्रमिक अधिकारबाट समेत वञ्चित भएको भाव अभिव्यञ्जित भएको छ । शोषणका विविध रूपलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा यस कथामा शासक वर्गका प्रतिनिधि चरित्रले ज्याला, खानपिनलगायतका विविध पक्षमा विभेद गरेको र त्यही विभेदका कारण नेपाली समाजमा वर्गीय विषमता रहेको सत्यको उद्घाटन भएको छ । कथामा वर्गीय विभेदलाई शोषण, उत्पीडन, दमन र वञ्चितीकरणका आधारमा अभिव्यञ्जित गरी समाजमा व्याप्त आर्थिक भेदका कारण हर्कबहादुरजस्ता ज्यामीले न्यूनतम ज्यालामा पसिना बगाउनुपरेको, शासक वर्गको शोषणका कारण अधीनस्थ हुनुपरेको र उत्पीडन खेप्नुपरेको यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सातजना श्रमिकले गर्ने काम एकलै गरे पनि हर्कबहादुरले जम्मा चार रुपियाँ ज्याला प्राप्त गरेको छ । उसको शरीर श्रमका कारण जीर्ण भएको छ तापनि पसिनाको मूल्य पाएको छैन । त्यसैले कथामा समाख्याताले अब श्रमिक र मजदुरले आफूमाथि हुने अन्याय, अत्याचार, शोषण र दमनका विरुद्ध कदम उठाउनुपर्ने सल्लाह दिएकी छन्, श्रमिकलाई अधिकारका लागि सचेत गराएकी छन्, सङ्गठित भई प्रतिरोध गर्न आह्वान गरेकी छन् । कथाको अन्त्यमा श्रमिकलाई आँसुका धारा बगाउँदै जिउन बाध्य पारिएको परिघटनाले समाजमा विद्यमान शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचारजस्ता कुसंस्कार उधिनिएका छन् । हर्कबहादुरजस्ता श्रमिकको श्रम र पसिनाले सिटीहल निर्माण भए पनि सामन्तवादी शासन सत्ताका कारण न उनीहरूलाई उचित ज्याला प्राप्त भएको छ न ती हलमा हुने कार्यक्रममा उनीहरूको सहभागिता रहेको छ । सत्ता र शक्तिको भरमा उच्च वर्गले निम्न वर्गमाथि प्रभुत्व जमाएको छ र अधीनस्थ तुल्याएको छ । वर्गविभेदले जन्माएको सर्वहारा वर्गको जीवन तथा तत्कालीन सामन्ती र अर्धऔपनिवेशिक समाजमा भोग्नुपरेको निम्न वर्गीय पीडालाई कथाकारले मार्क्सवादी वर्ग दृष्टिकोणका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेकी छन् र यसको विचारधारात्मक चेतना पनि त्यही दर्शन र दृष्टिकोणमा आधारित छ । यस कथामा वर्गविभेदको कोरा चित्रण मात्र नभई वर्ग प्रतिरोधको चेतना पनि प्रस्तुत छ र वर्गसङ्घर्षका माध्यमबाट मात्र नेपाली समाजमा समन्याय वा समाजवाद स्थापना हुने मार्क्सवादी यथार्थ कलात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कथामा वर्गीय भेद खानपान, भेषभूषा, शारीरिक तथा भौतिक पक्षका आधारमा प्रस्तुत भएको छ । बुढो ज्यामी वृद्धावस्थामा समेत श्रम गरेर बस्न विवश नेपाली श्रमजीवी वर्गको प्रतिनिधि हो भने हाकिम, इन्जिनियर र ओभरसियर शासक वर्गीय चरित्र हुन् भन्ने कुरा देखाउँदै कथामा प्रगतिवादी सञ्चेतनालाई सबल रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यो कथा नेपाली प्रगतिवादी कथाको सुन्दर नमुना र कलात्मक चेतनाका दृष्टिले शक्तिशाली कथा हो । सामन्तवादी शासन सत्ता आधारका रूपमा रहनुजेल त्यसका राजनीतिक, वैचारिक कानुनीलगायतका अधिरचनामा पनि परिवर्तन नआउने हुँदा सामन्ती आधारलाई भत्काएर नयाँ समाजवादी आधार निर्माण गर्नुपर्ने सन्देश कथाले प्रस्तुत गरेको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- उप्रेती, सञ्जीव (२०६८/२०६९). *सिद्धान्तका कुरा*. अक्षर क्रिएसन्स नेपाल ।
- क्रिस्टोफर, कडवेल (सन् १९९०). *विभ्रम औ यथार्थ*. राजकमल प्रकाशन ।
- गौतम, देवीप्राद (२०४९). *प्रगतिवाद, परम्परा र मान्यता*. मुना गौतम ।
- प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह (२००८). *भञ्ज्याङ्गिनिरै*. कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३). *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*. साभ्ना प्रकाशन ।
- पारिजात (२०७३). *पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू*. फिनिक्स बुक्स ।
- बराल, ऋषिराज (२०७३). *मार्क्सवाद र सबाल्टर्न अध्ययन*. साभ्ना प्रकाशन ।
- भट्ट, आनन्ददेव (२०४८). *व्यावहारिक समालोचना*. भारद्वाज प्रकाशन ।
- भण्डारी, जगदीशचन्द्र (२०६८). 'प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि'. *रत्न बृहत् समालोचना* (सैद्धान्तिक खण्ड). राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा.). रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, रमेश (२०७७). *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*. भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०७०). *नेपाली कथा र कथाकार*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- सुनुवार, रमेश (२०६९). *मार्क्सवादका आधारभूत सिद्धान्तहरू* (अनु.). प्रगति पुस्तक सदन ।